

Odras dynamiky jazyka v sústave funkčných kvalifikátorov¹

Ján Bosák

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Reflecting the Language Dynamism within the System of Style and Register Labels

Register and style labels surely belong among the most discussed and problematic phenomena in dictionaries, as they reflect complex relationships, bindings and intersections of the respective types of standards, their cooperation and contradictions, and represent a certain type of a synergetic “output unit”. Treatment of the register and style labels in the Dictionary of the Contemporary Slovak Language assumes existence and mutual influence of three types of standards – those of the language (system, structure, grammar), the style and the communication. The label is to be understood as an intersection of communication types, according to social roles of the speakers, with particular communication spheres delimited by the respective types of activities. The label denotes the prevailing occurrence of a lexical unit in a particular communication sphere, where it acts as a characteristic (typical, dominant) device.

0. Nielen v širšej kultúrnej verejnosti, ale aj užšie v lingvistickej obci sú zafixované predovšetkým výrazy *štylistické*, resp. *štýlové kvalifikátory*. Pri práci nad prvým zväzkom Slovníka súčasného slovenského jazyka (2006; ďalej SSSJ) sa ukázalo, že štylistické kvalifikátory tvoria iba jednu podmnožinu – hoci najpočetnejšiu – *funkčných kvalifikátorov*. Pragmaticky a skúsenostne vychádzame z faktu, že existuje istý rozdiel – niekedy väčší, inokedy menší – medzi štylistickým a lexikografickým prístupom v hodnotení lexikálnych jednotiek: v štylistike sa lexikálne jednotky vyberajú a usporadúvajú vopred vzhľadom na základnú funkciu prejavu (komunikátu), v lexikografickej práci je to naopak – v mnohomiliónovom korpuse, v elektronickej databáze textov, sa hľadajú aktuálne systémové väzby a prepojenia lexikálnych jednotiek.

Z pragmaticko-praktických príčin by v slovníku malo byť čo najmenej kvalifikátorov: slovník stráca aktuálnosť predovšetkým „vdaka“ kvalifikátorom, keď každá lexikálna jednotka má svoju – v podstate dobovú – značku. Kvalifikátory v slovníku by však mali objektívne odrážať pohyb v jazykových podsystemoch (pravopis, výslovnosť, morfológickú a slovotvornú variantnosť a i.), nielen registrovať daný stav. Zároveň však kvalifikátory vydávajú svedectvo aj o jazykovej kompetencii tvorcov slovníkov, sú v nich v rozličnom stupni obsiahnuté aj autor-

¹ Štúdia vznikla v rámci projektov VEGA 2/5038/27 a VEGA 2/0007/08 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 2. etapa a 3. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel, postredakčná a editačná príprava rukopisu a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*.

ské subjektívne postoje a hodnotenia. Hlavný problém je teda v tom, ako prostredníctvom kvalifikátorov čo najviac zjednotiť a zobjektivizovať tieto hodnotiace postoje aj pre používateľov slovníkov.

1. Kvalifikátory v slovníkoch určite patria medzi najdiskutovanejšie a najproblematickejšie javy, lebo sú odrazom zložitých vzťahov, väzieb, prienikov jednotlivých typov noriem, výsledkom ich kooperácie i protirečení, akousi synergickou „výstupnou jednotkou“. Zavedenie funkčných kvalifikátorov vychádza z predpokladu o existencii a vzájomnom spolupôsobení troch typov noriem – jazykových (systémových, štruktúrnych, gramatických), štýlových a komunikačných. Funkčný kvalifikátor sa chápe ako prienik typov komunikácie vymedzených podľa sociálnych rolí nositeľov, používateľov jazyka (komunikácia celospoločenská, bežná, skupinová, regionálna, rodinná, konfesiónálna a i.) s jednotlivými komunikačnými sférami vymedzenými podľa druhov činností: hospodárska činnosť (priemyselná výroba, poľnohospodárska výroba, doprava, spoje); spoločensko-politická činnosť (vrátane štátnej správy a samosprávy, súdnictva, armády); výrobná činnosť (nepriemyselného charakteru); veda a jej aplikácie; masmédiá; športová činnosť; organizovaná výučba; umelecká literatúra; estetické pôsobenie (divadlo, film, časť programov rozhlasu a televízie); ústna slovesnosť (rozprávky, povesti, folklór, mytológia); bežný život (komunikácia bežná, náhodná, fatická, rituálna a pod.); záujmy a záľuby; epištolárna komunikácia (memoáre, osobná korešpondencia a pod. – podrobnejšie Bosák, 1995). Funkčný kvalifikátor označuje prevažujúci výskyt lexikálnej jednotky v príslušnej komunikačnej sfére, v ktorej funguje ako charakteristický (typický, dominantný) prostriedok.

Funkčnými kvalifikátormi sa označuje: 1. príslušnosť slov a spojení k jednotlivým štýlom a štýlovým vrstvám; 2. pragmatická zložka lexikálneho významu; 3. charakteristika lexikálnych jednotiek z časového hľadiska; 4. etnografizmy a regionalizmy; 5. nespisovné lexikálne jednotky; 6. označenie podľa výskytu (frekvencie); 7. neoficiálne pomenovania.

2. Podľa príslušnosti k jednotlivým štýlom a štýlovým vrstvám sa lexikálne jednotky, ktoré fungujú predovšetkým v hovorenej (ústnej) komunikácii a charakterizuje ich spontánnosť a neoficiálnosť, označujú ako *hovorové* (skratka *hovor.*). Zväčša ide o jednoslovné pomenovacie jednotky ako výsledok univerbizácie, napr. **adidaska** ... *hovor.* športová obuv zn. Adidas; **asfaltka** ... *hovor.* asfaltová cesta; **bytovka** ... *hovor.* bytová krádež, vykradnutie bytu; **cesnačka** ... *hovor.* cesnaková polievka; o jednoslovné názvy osôb, často pomenovania zamestnaní **bufetár** ... *hovor.* predavač v bufete; **bulhar** ... *hovor.* (prv) pestovateľ a predavač zeleniny a ovocia, zeleninár (obyč. z Bulharska); **asociál** ... *hovor.* kto odmieta prijaté normy správania, kto koná protispoločensky; človek bez domova v zlej sociálnej situácii, asociálny človek, príživník; označovanie zamestnaní **drevárčina** ... *hovor.* drevársky odbor, drevár-

stvo; zamestnanie drevára; **cestárčina** ... hovor. zamestnanie cestára; slovesné pomenovania **amatérčiť** ... hovor. vykonávať niečo ako záľubu, pre radosť ako amatér; **angínovať** ... hovor. byť chorý na angínu. V porovnaní s predchádzajúcim slovníkom (Krátky slovník slovenského jazyka, 4. vydanie, 2003) veľa hovorových slov sa prehodnotilo na neutrálne, bezpríznačkové lexikálne jednotky, napr. **artikel**, **automobilka**, **blond**, **bytovka**, **celta**, **eidam**, **elektrospotrebič**, **fixka**, **fotoaparát**. V tomto hodnotení prevážilo komunikačné hľadisko nad štruktúrnym a tradičným štylistickým – všetky univerbizované pomenovania nie sú „automaticky“ príznakové, tzv. hybridné kompozitá nie sú „automaticky“ hovorové a pod. Prechod hovorových slov do neutrálnej pozície je všeobecná tendencia.

Knižné slová (skratka kniž.) sa vyčleňujú podľa sféry ich používania (funkčný faktor) ako lexikálne jednotky založené na „vyššom“ stupni spisovnosti, istej výnimčnosti, nevšednosti, dôležitosti. Navyše sa frekventovane používajú v publicistických textoch, a to nielen písaných, ale niekedy aj v hovorených, napr. **alogizmus** ... kniž. nelogické spojenie myšlienok; čo je proti pravidlám logiky; čo nemá zmysel, logiku; nelogickosť; **ambivalentný** ... kniž. majúci dvojakú platnosť, hodnotu (i protikladnú), nejednoznačný, neurčitý, dvojnásobný; **bizarne** ... kniž. spôsobom, ktorý nie je bežný, ktorý vzbudzuje údiv; syn. čudne, podivne, nezvyčajne; **čarokrása** ... kniž. nezvyčajná kráska, nádhera, čaro, čarovnosť; **diskrepancia** ... kniž. (medzi čím) nedostatok súhlasu vo vlastnostiach najmenej dvoch vecí al. javov; nesúlad, nehoda, nepomer; **elokovať** ... kniž. zriaďovať, zriadiť vyčlenené, vysunuté pracovisko mimo sídla inštitúcie, detašovať; **frenetický** ... kniž. prejavovaný búrlivo, hlučne, s veľkým nadšením, búrlivý, nadšený; **glorifikovať** ... kniž. (koho, čo) prejavovať, prejaviť veľké uznanie, veľký obdiv, vyjadrovať, vyjadriť úctu; zahrňať, zahrnúť slávou; oslavovať, osláviť; syn. velebiť, zvelebovať, zvelebiť.

Odborné slová (skratka odb.) patria medzi výrazy používané v oblastiach, ktoré sa nevnímajú ako vedný, prípadne technický odbor (verejná správa, niektoré technologické postupy a pod.), napr. **alokácia** ... odb. pridelenie, umiestnenie zdrojov (devízových, peňažných, hmotných) podľa určitých pravidiel; **adjustátor** ... odb. kto vystrojuje niečo všetkým potrebným, upravovateľ; **aproximovať** ... odb. (čo s čím) robiť, urobiť bližším, podobnejším, ladiť, zladať, harmonizovať, zharmonizovať; **dichotómia** ... 1. odb. delenie na dve časti; triedenie do dvoch skupín; syn. dvojdielnosť. Ako odborné sa označujú aj lexikálne jednotky so všeobecnevedným alebo všeobecnotechnickým významom, pričom sa tieto jednotky používajú nielen v spoločenskovedných, resp. v prírodovedných a v technických odboroch, ale aj vo všetkých troch oblastiach súčasne, napr. **binárny** ... odb. zložený z dvoch častí; obsahujúci dva prvky (obyč. polárne protikladné), dvojčlenný, dvojzložkový, dvojmiestny; **cyklickosť** ... odb. opakovanosť javu, pri ktorom dochádza vo všetkých fázach približne k rovnakému priebehu; **divergovať** ... 1. odb. podliehať divergencii, vzdalovať sa od seba rôznymi smermi; syn. rozbiehať sa; op. konvergovať.

Okrem tejto „strešnej“ značky sa v slovníku odbornými kvalifikátormi označujú aj termíny a výrazy z príslušných vedných odborov (je ich viac ako 100). Slovenský národný korpus (elektronická databáza textov) i slovenské internetové stránky umožňovali overovať fungovanie termínov mimo odbornej sféry – v publicistike, v komunikácií neodbornej verejnosti. Niektoré slová fungujú ako termín alebo aj ako výraz s príznakom knižnosti, čo sa zachytáva kombináciou *knižné alebo odborné slovo* (kniž. al. odb.), napr. **afirmatívny** ... kniž. al. odb. kladne potvrdzujúci, kladný, pozitívny; **analog** ... kniž. al. odb. niečo, čo zodpovedá inému javu, pojmu al. ho napodobňuje; **exteriorizácia** ... kniž. al. odb. prejavenie sa navonok, zhmotňovanie, zviditeľňovanie; op. interiorizácia, zvnútornenie, **dubiózny** ... kniž. al. odb. vyvolávajúci v nejakom ohľade pochybnosť, nedôveru, pochybný, neistý. Niektoré lexikálne jednotky, slová aj slovné spojenia sú označené kvalifikátorom *neodborné* (skratka *neodb.*) v tých prípadoch, ak má jednoslovný alebo viacslovný termín neterminologický, ale veľmi frekventovaný pendant, napr. **agrochémia** ... *neodb.* chemické prostriedky určené na poľnohospodársku výrobu, agrochemikálie; **antimónový** ... *neodb.* *a. kvet, antimónová soľ* fluorid antimonitý používaný vo farbiarstve; **cisternový** ... *neodb.* *cisternová loď* plavidlo na prepravu tekutého tovaru v komorách lodného priestoru, tanker. Pri tomto posudzovaní nám výdatne pomáhal veľký tím odborných konzultantov.

Po prvý raz sa v SSSJ vyčleňujú *profesionalizmy* (skratka *profes.*) – nociónálne (bezpríznakové) lexikálne jednotky, ktoré v rámci odbornej alebo záujmovej skupinovej komunikácie slúžia ako ekonomické dorozumievacie prostriedky (zväčša jednoslovné). Zvyčajne na začiatku fungovania v príslušnej odbornej sfére dlhší čas nemajú štandardizovaný terminologický pendant, pričom rýchlo prenikajú do publicistickej sféry. Profesionalizmy v SSSJ povyšujú status tých výrazov, ktoré sa tradične označovali (aj stále označujú) ako „pracovný slang“, hoci tzv. pracovnému slangu chýbajú dva hlavné slangové znaky, a to preexponovaná expresívnosť a deformovaná jazyková štruktúra.

Profesionalizmy sú bohato zastúpené najmä v hudobnej oblasti a v športe, napr. **dychár** ... *hud. profes.* kto hrá na dychovom nástroji; **gibsonka** ... *hud. profes.* gitara zn. Gibson s kovovými strunami; **deblista** ... *šport. profes.* pretekár na dvoj-kajaku al. na dvojkano; **brejknúť** ... *šport. profes.* (koho) v tenise získať víťazný bod v hre pri podaní súpera. Profesionalizmy ako ekonomické prostriedky odbornej komunikácie fungujú aj v iných sférach ľudskej činnosti, napr. v medicíne **alzheim** ... *lek. profes.* Alzheimerova choroba; vo sfére práva **dovypočutie** ... *práv. profes.* dokončenie vypočúvania; dodatočné vypočúvanie na základe nových skutočností; v informatike **farma** ... *inform. profes.* prepojenie niekoľkých serverov; v technike **červ** ... *tech. profes.* malá skrutka bez hlavičky; bočná zaistovacia skrutka; *syn.* červík; v stavebníctve **drevoement** ... *stav. profes.* hmota z drevitej vlny al. rozvláknených drevených hoblín spojených cementom, používaná ako tepelnoizolačný materiál; vo vojenskej sfére **dohoda** ... *voj. profes.* opasok s remeňom cez prsia; v poľovníctve

behy ... poľov. profes. končatiny poľovnej srstnatej zveri a psov; vo vinárstve **farbiar-ka**³ ... vin. profes. modrá odroda viniča vyznačujúca sa vysokou koncentráciou prírodných farbív nachádzajúcich sa v dužine.

Publicistické lexikálne jednotky *publicizmy* (skratka publ.), niekedy najmä mediálnymi pracovníkmi označované ako žurnalizmy, sú pojmové intelektuálne slová bežné v oblasti spoločensko-politického života, frekventovane, niekedy aj príznaково používané v médiách, napr. **aréna** ... **5.** publ. oblasť, sféra stretávania sa rozličných záujmov, zápasisko; **architekt** ... **2.** publ. kto niečo tvorí, tvorca, autor; **boom** ... publ. rýchly a intenzívny rozmach, rast, výskyt niečoho; **filozofia** ... **5.** publ. súhrn základných myšlienok a spôsobov ich realizácie v nejakej činnosti; základný zmysel niečoho; **góľman** ... publ. hráč hrajúci v bráne al. v bránke, brankár. Publicizmy sa v slovníku uvádzajú aj napriek tomu, že majú len „dobovú“ platnosť, slúžia však ako zreteľný identifikátor príslušného obdobia.

Administratívna lexika (skratka admin.) je charakteristická pre oblasť administratívno-právnych komunikátov (úradná komunikácia v štátnej správe a samospráve, hospodárska agenda, organizácia spoločensko-politického života), napr. **definitíva** ... admin. trvalé upravenie zamestnaneckého pomeru v štátnej službe; **deregulácia** ... admin. opatrenia, aktivity obmedzujúce zásahy štátu do ekonomiky; op. regulácia; **fólio** ... **2.** admin. dve protilahlé strany v účtovnej knihe (strana príjmov a strana výdavkov). Administratívna sféra úzko súvisí s právnou záväznosťou činnosti, preto aj mnohé jazykové prostriedky súčasne patria do odbornej právnej lexiky, napr. **delegovať** ... práv. admin. (koho, čo (na koho)) prenášať, preniesť práva al. právomoci na inú osobu al. na iný orgán; prikazovať, prikázať vec na rozhodnutie inému súdu z dôvodov nutnosti al. vhodnosti.

V slovníku nechýbajú ani poetické lexikálne prostriedky označené ako *poetizmy* (poet.), ktorých používanie je podmienené jednak dobovo, jednak individuálne, napr. **dial**, **dennica**, **dniť sa**, **divokrásny** (ich väčší počet v slovníku je okrem iného ovplyvnený aj tým, že sa osobitne nevyznačujú okazionálne slová).

Okrem *biblizmov* (skratka bibl.), napr. **blahoslavenstvo** ... bibl. každá zo zásad evanjeliovej dokonalosti vyhlásených Ježišom, ktoré sú tematicky usporiadané a upravené do ôsmich výrokov; **Golgota** ... **1.** bibl. vyvýšené miesto za hradbami Jeruzalema tvarom pripomínajúce lebku, kde sa vykonávali popravy a kde bol podľa Svätého písma ukrižovaný Ježiš Kristus, Kalvária, ktoré sa v istom počte uvádzali aj v predchádzajúcich lexikografických dielach, sa podstatne rozšírila *náboženská lexika* (skratka náb.), napr. **exorcizmus** ... náb. rituálne vyhánanie zlého ducha z človeka al. z nejakého miesta (pomocou schválených modlitieb a iných prostriedkov), no najmä *cirkevná lexika* (skratka cirk.), teda slová, ktoré pomenúvajú cirkevnú a štruktúrnú organizáciu jednotlivých cirkví, ich činnosti a prejavy, napr. **časovňa** ... cirk. (v gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi) menší bohoslužobný priestor určený na slávenie časoslova, kaplnka; **exercície** ... cirk. (v katolíckej cirkvi) niekoľko dní trvajúce utiahnutie sa do ústrania s cieľom venovať sa sústre-

denej modlitbe a meditácii o duchovných témach, duchovné cvičenia; **funebrál** ... (v evanjelickej cirkvi) zbierka pohrebných piesní. Dovedna je v SSSJ spracovaných z tejto sféry ľudského života s označením bibl., náb., cirk. 348 slov alebo slovných spojení.

3. Podľa postoja (vzťahu) komunikujúceho k prenášanému obsahu (jazykovej realite), teda na základe pragmatického kritéria sa vyčleňujú príznakové lexikálne jednotky – *expresívne slová* (skratka *expr.*), *hypokoristiká* (skratka *hypok.*), *eufemizmy* (skratka *zjemn.*), *detské slová* (skratka *det.*), *žartovné slová* (skratka *žart.*), *pejoratívne slová* (skratka *pejor.*), *ironické slová* (skratka *iron.*) – čo je vlastne doména tradičnej štylistickej kvalifikácie. Po viacerých diskusiách sa napokon dohodlo na tom, že v slovníku sa bude výberovo uvádzať aj tabuizovaná lexika ako integrálna súčasť komunikácie, frekventovane využívaná nielen v bežnej hovorenej komunikácii, ale aj v beletrii a v mnohých komerčných mediálnych žánroch. Na najvyššom tabuizovanom stupni sú *vulgarizmy* (skratka *vulg.*) – slová, slovné spojenia a frazeologizmy, ktoré pomenúvajú pohlavné orgány, sexuálne činnosti, oblasť vylučovania a pod. *Hrubé slová* (skratka *hrub.*) sa chápu ako spoločensky a kultúrne neprimerané, neslušné pomenovania, kliatby a nadávky, napr. **dosrať sa** ... **1.** vulg. nechtiac vypustiť stolicu ... **2.** hrub. byť silno vylakaný, vystrašený.

4. Spresnilo sa aj označovanie lexikálnych jednotiek na časovej osi – v chápaní historizmov a archaizmov jestvuje už dávnejšie zhoda: *historizmy* (skratka *hist.*) sú slová pomenúvajúce predmety a javy, ktoré jestvovali v minulosti a v súčasnosti sa využívajú najmä v historiografických a memoárových prácach, resp. sa revitalizujú, napr. **armáles** ... hist. listina, ktorou panovník potvrdzoval udelenie erbu, erbová listina; **brtníctvo** ... hist. tradičný spôsob získavania medu lesných včiel vyberaním z brtov, dutín stromov; **čákov** ... hist. vysoká pokrývka hlavy kónického al. prilbovitého tvaru, ktorú nosili vojaci a žandári v 19. stor. Kvalifikátorom hist. sa označujú aj heslové slová pomenúvajúce príslušníkov starobylých národov a starobylé ríše, napr. **Frank** ... hist. príslušník germánskeho kmeňa sídliaceho na dolnom Rýne a v starovekej Galii; **Byzancia** ... hist. stredoveký štát, ktorý vznikol po rozpade Rímskej ríše v jej východnej časti ako Východorímska ríša, Byzantská ríša. Historické názvy súvisia s konkrétnym historickým obdobím, preto sú často vo výklade dopĺňujúce poznámky na ich presnejšie časové zaradenie, napr. **bakchanálie** ... hist. (v starovekom Grécku a v starovekom Ríme) divoké mysticko-orgiastické kultové slávnosti na počesť boha vína a plodnosti Bakcha; **donácia** ... hist. (vo feudalizme) verejné darovanie majetku (obrazu, oltáru, sochy a pod.) cirkevným inštitúciám (napr. kláštoru, kostolu) a šľachte za zásluhy. Aj niektorí slovenskí štylistici si už osvojili názor, že *archaizmy* (skratka *arch.*) treba odlišovať od historizmov, pretože archaizmy sú také štylisticky príznakové jednotky, ktoré prestali fungovať, nie sú bežné a využívajú sa ako charakterizačný prostriedok

doby, napr. **amicenko** ... arch. hypok. al. iron. oslovenie osoby, milý priateľ, amice; **drievny** ... arch. jestvujúci v ďalekej minulosti, dávny, minulý, starodávny.

Náročnejšie je označovanie slov na časovej osi z normatívneho hľadiska, teda hodnotenie zastaraných a zastarávajúcich slov, ktoré sú z hľadiska súčasnej normy nespisovné. Slová a slovné spojenia charakteristické pre staršiu generáciu, v súčasnej komunikácii nahradzované inými výrazmi, sú označené ako *zastarané* (skratka zastar.), napr. **ancúg** ... zastar. pánsky oblek; **baršún** ... zastar. tkanina s lesklým hustým vlasom, zamat; **ceduľa** ... zastar. papierový peniaz, bankovka; **fajerman** ... hovor. zastar. príslušník protipožiarného útvaru, hasič; **fundus** ... zastar. stavebný pozemok; **garnitúra** ... 2. zastar. súbor predmetov tvoriacich celok, súprava. Slová a slovné spojenia, ktoré postupne ustupujú z bežného používania (najmä mladšej generácie), sa označujú ako *zastarávajúce* (skratka zastaráv.), napr. **bukréta** ... zastaráv. kytica kvetov; **činža** ... hovor. zastaráv. poplatok za byt, nájomné; **držať** ... 16. zastaráv. (na čo) dávať si záležať na niečom, venovať starostlivosť niečomu; dbať na niečo; zachovávať niečo; **Francia** ... zastaráv. Francúzsko; **galán** ... zastaráv. muž, ktorý je zdvorilý a úslužný k ženám, gavalier; **garsoniéra** ... zastaráv. garsónka.

Na časové obdobie 19. storočia (najmä jeho druhej polovice) a začiatku 20. storočia upozorňuje poznámka (v minulosti), napr. **deputátnik** ... (v minulosti) pracovník, ktorý dostával časť mzdy v naturáliách; **elementárka** ... (v minulosti) ľudová škola, v ktorej sa popri katechizme osvojovali aj základy čítania, písania a počítania v materinskom jazyku; **garnizóna** ... (v minulosti) trvalo umiestnená vojenská posádka. Slová a slovné spojenia charakteristické pre desaťročia pred rokom 1989 sa spracúvajú so sémantickou poznámkou (prv) pred výkladom, napr. **branec** ... (prv) občan vo veku, keď podliehal povinnosti odvodu; **cyklostyl** ... (prv) prístroj na rozmnožovanie prietlačou (obyč. strojom písaných textov na blany). V rámci výkladovej perifrázy sa využívajú aj spresňujúcejšie časové údaje, napr. **brigádnik** ... účastník brigády, dobrovoľnej výpomocnej práce (najmä za socializmu) obyč. pri sezónnych poľnohospodárskych prácach; presnejšie časové zaradenie, napr. *v 50.–80. rokoch, do roku 1989* a pod. Dokonca v niektorých prípadoch sa uvádza aj presný časový údaj, napr. v hesle **brigáda**² ... *brigáda socialistickej práce* (v rokoch 1958–1989 v bývalom Československu) titul získavaný formou kolektívneho súťaženia, skr. *BSP*; **esenbé** ... (prv) Zbor národnej bezpečnosti (do r. 1968 Sbor národnej bezpečnosti), policajné orgány štátu, úrad týchto orgánov (v bývalom Československu v r. 1948–1990), polícia, bezpečnosť; **eurokomunizmus** ... komunistické hnutie v západnej Európe (v 60.–70. rokoch 20. stor.) usilujúce sa o uplatnenie princípov pluralitného socializmu a hlásiace sa k základným právam a slobodám občianskej demokracie (porov. Skladaná, 2000).

Nové lexikálne jednotky – neologizmy – zaradené do SSSJ, sa explicitne neoznačujú, napr. **babysitterka** ... (mladá) žena, ktorá v čase neprítomnosti rodičov za úhradu dozerá na deti, varovkyňa; **euroadministratíva** ... administratívne orgány Európskej únie; **fantasy** ... populárny umelecký žáner založený na iracionálnej

fantastike s tematickými zdrojmi v mýte stredovekej romance; **fitnesklub** ... klub vybavený pomôckami a službami na získavanie dobrej telesnej kondície.

5. Nové v SSSJ je aj to, že sa v ňom osobitne neoznačujú nárečové slová (dialektizmy), ako to bolo zaužívané v doterajšej lexikografickej praxi. Na základe doterajších výskumov možno nárečové slová charakterizovať detailnejšie. Niektoré z nich sa už stali súčasťou spisovného jazyka (najmä ako hovorové a expresívne slová), kolorit slovenčiny ako národného jazyka dotvárajú etnografizmy a regionalizmy. Lexikálne jednotky pomenávajúce reálie, predmety, javy a činnosti z oblasti materiálnej kultúry, ktoré nemajú pendant v spisovnom jazyku, označujú sa ako *etnografizmy* (skratka *etnogr.*), napr. **brusliak** ... *etnogr.* vrchná časť ženského i mužského odevu, ozdobná vesta, živôtik; **brdo** ... *etnogr.* dávny tkáčsky nástroj pozostávajúci z nosných prútikov, medzi ktoré sa vkladali trstené al. drevené zubce, slúžiace na prirážanie útkovej nite k natkanému plátnu na krosnách; **bursa** ... *etnogr.* zvykoslovná fašiangová zábava s hudbou a tancom; **duchnárka** ... *etnogr.* žena nesúca pri svadbe mladuchine periny do mladoženíchovho domu, perinárka, periniarka; **dvojačky** ... *etnogr.* dve hlinené, fajansové al. kameninové nádoby súdkovitého tvaru spojené okrúhlym držadlom, v ktorých sa nosili dva druhy jedál na pole al. do hory; *syn.* párnicky; **frišká** ... *etnogr.* slovenský ľudový párový krútivý tanec v rýchлом tempe; **gondáš** ... *etnogr.* pastier svíň.

Dialektizmy, ktoré nadobudli širšiu územnú platnosť na úrovni regiónov alebo makroareálov a využívajú sa najmä v bežnej hovorenej komunikácii, resp. aj v beletrii, sú označené ako *regionalizmy* (skratka *region.*), napr. **barbora** ... *region.* kontrabas, basa; **dach** ... *region.* kryt na hornej časti domov, strecha; **garád** ... *region.* umelá priehľbeň, obyčajne pri ceste, priekopa. Týmto kvalifikátorom sa označujú také slová, ktoré sa vyskytujú aspoň v dvoch nárečovo odlišných oblastiach.

6. Nespisovné lexikálne prostriedky, ktoré sa využívajú na zámerné odlíšenie od spisovnej normy, majú širšiu komunikačnú platnosť a cudzí pôvod, sa označujú ako *subštandardné* (skratka *subšt.*), napr. **bacha** ... <nem.> *subšt.* výzva na zvýšenie pozornosti alebo varovanie pred nebezpečenstvom, pozor; **cimra** ... <nem.> *subšt.* obytná miestnosť, izba; **grázel** <VM> *subšt.* zlý, naničhodný človek, narúšajúci verejný poriadok alebo páchajúci trestnú činnosť, darebák, naničhodník, ničomník. Na rozdiel od nich *slangové slová* (skratka *slang.*) sú dorozumievacím prostriedkom iba v istých vekových a sociálnych skupinách, charakterizuje ich vysoká miera expresívnosti a deformovaná výrazová štruktúra, napr. **atmoška** ... *slang.* ovzdušie v určitom prostredí, atmosféra, nálada; **blicovať** ... *škol. slang.* zámerne vynechať vyučovanie v škole, chodiť poza školu; **bombový** ... *mládež. slang.* ktorý je vynikajúci, skvelý; **cviko** ... *študent. slang.* cvičenie ako vyučovacia forma (na vysokej škole a pod.), cvičko; **čiará** ... *voj. slang.* štátna hranica; **didžina** ... *mládež. slang.* stretnutie, zábava a tanec pri reprodukovanej hudbe; zariadenie s takouto prevádzkou, disko-

téka; **fyzická** ... šport. slang. fyzický stav, kondícia, kondička; **grafitácky** ... slang. súvisiaci s grafitákom, tvorcom sprejových kresieb, nápisov. Subštandardné lexikálne jednotky a slangové slová sa odlišujú aj graficky – nie sú označené farebne ako spisovné lexikálne jednotky.

7. Neoficiálne pomenovania (najmä propriálnej lexiky) sú označené skratkou *neofic.*, napr. **ambasáda** ... *neofic.* **1.** zastupiteľský úrad štátu al. medzinárodnej inštitúcie v inom štáte vedený veľvyslancom, veľvyslanectvo; budova tohto úradu ... **2.** pracovníci, zamestnanci veľvyslanectva; **Amerika** ... *neofic.* Spojené štáty americké, USA; **Angličan** ... *neofic.* obyvateľ Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska; **Balkán** ... *neofic.* polostrov v juhovýchodnej Európe, Balkánsky polostrov.

8. Zavedenie funkčných kvalifikátorov do Slovníka súčasného slovenského jazyka a ich usúvzťažnenie je len jedným z prostriedkov na zachytenie synchronnej dynamiky jazyka. Rovnako je dôležité v slovníku uvádzať najmä variantné podoby heslových slov, aby proklamovaná ustálenosť v predchádzajúcich kodifikačných príručkách neznamenala v podstate meravosť.

Literatúra

- BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 17–42.
- BOSÁK, Ján: Funkčné kvalifikátory v nových výkladových slovníkoch. In: Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Sborník příspěvků z konference. Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Uspořádaly O. Martincová – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 75–83.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Východiská a zásady spracovania slovníka. In: Slovník súčasného slovenského jazyka. A–G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006, s. 13–47.
- KRÁTKY slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s.
- SKLADANÁ, Jana: Kvalifikátory vo výkladovom slovníku na časovej osi. In: Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Sborník příspěvků z konference. Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Uspořádaly O. Martincová – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 91–97.
- SLOVNÍK súčasného slovenského jazyka. A–G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda. 1134 s.